

اهمیت تحقیق و پژوهش در کلام بزرگان (علما و روحانیون)

۱. حضرت امام خمینی رحمه الله علیه
مبادا خدای نخواستہ اشتغال به مبادی و مقدمات موجب شود که از غایت اصلی که ابقا و رشد تحقیقات علوم اسلامی [است]، خصوصاً فقه به طریقه سلف صالح و بزرگان مشایخ همچون «شیخ الطائفه» و أمثاله و در متأخرین همچون «صاحب جواهر» و شیخ بزرگوار «انصاری» بازدارد (صحیفه امام، ج ۱۷، ص ۳۱۶).
۲. حضرت امام خمینی رحمه الله علیه
کوشش نمایند که هر روز بر دقتها و بحث و نظرها و ابتکار و تحقیق آنها افزوده شود؛ و فقه سنتی که ارث سلف صالح است و انحراف از آن سست شدن ارکان تحقیق و تدقیق است، محفوظ بماند و تحقیقات بر تحقیقات اضافه گردد (صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۳۹۳).
۳. حضرت امام خمینی رحمه الله علیه
اما در مورد دروس تحصیل و تحقیق حوزه‌ها، این جانب معتقد به فقه سنتی و اجتهاد جواهری هستم و تخلف از آن را جایز نمی‌دانم. صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۷۳.
۴. حضرت امام خمینی رحمه الله علیه
حوزه‌ها و روحانیت باید نبض تفکر و نیاز آینده جامعه را همیشه در دست خود داشته باشند و همواره چند قدم جلوتر از حوادث، مہیای عکس‌العمل مناسب باشند (صحیفه امام، ج ۲۱، ص ۲۷۳).
۵. مقام معظم رهبری مدظله العالی
پژوهش و تحقیق در نظام‌های آموزشی دنیا رکن اساسی و مایه بقای آن است و شاخص رشد و یا عقب ماندگی هر مجموعه آموزشی و تحقیقی، به چگونگی و جایگاه پژوهش آن بر می‌گردد، از این رو برای تحول و پیشرفت در حوزه، باید به نظام پژوهشی آن عنایت ویژه بشود (دیدار با فضلا و نخبگان حوزه علمیه قم)
۶. مقام معظم رهبری مدظله العالی
فضای علمی کشور باید فضای تولید و ترویج علم و پژوهش و پرورش محقق و عالم باشد که در این زمینه هم نخبگان و هم مسئولان وظایفی برعهده دارند (دیدار نخبگان جوان، ۸۲/۱۱/۲۱).
۷. مقام معظم رهبری مدظله العالی
تحقیقات و پژوهش‌های حوزه علمی علمیه در مسایل فکری باید به گونه‌ای باشد که هدایت دینی و جذب مردم را به سوی دین در پی داشته باشد (بازدید از نمایشگاه مراکز علمی، ۷۹/۷/۱۵).
۸. مقام معظم رهبری مدظله العالی
یکی از موارد مهمی که باید در بحث تحول نظام آموزشی مدنظر قرار گیرد، حذف فرهنگ حفظ محوری و تقویت روحیه تحقیق و تعمیق در علم و دانش است (دیدار برجستگان و نخبگان علمی، ۸۷/۷/۳).
۹. مقام معظم رهبری مدظله العالی
دستگاه‌های مدیریتی دولتی و اساتید باید روحیه خودباوری و اعتماد به نفس ملی و همچنین امید به آینده را در مراکز پژوهشی و در میان جوانان پژوهشگر و نخبه ترویج کنند (دیدار برجستگان و نخبگان علمی، ۸۷/۷/۳).
۱۰. مقام معظم رهبری مدظله العالی
کار علمی و کار فکری و کار پژوهشی هم، یک بخشی از معنویات است (دیدار نخبگان جوان، ۸۹/۷/۱۴).
۱۱. مقام معظم رهبری مدظله العالی
بدون انواع دانش، اقتدار کشور امکان پذیر نیست؛ دانش اقتدار می‌آورد (دیدار جمعی از نخبگان علمی کشور، ۸۸/۸/۶).

۱۲. مقام معظم رهبری مدظله العالی
پیشرفت و عزت کشور در گرو تلاش در زمینه علم و پژوهش است (دیدار استادان دانشگاه ها ۸۶/۷/۹).
۱۳. مقام معظم رهبری مدظله العالی
حوزه بایستی به سمت عمق بخشیدن به تفکر دینی جامعه، حرکت کند و درباره ی تک تک عقاید و افکار بنیادین اسلامی، در سطوح مختلف سنی، برنامه ای منظم داشته باشد (دیدار طلاب حوزه علمیه مشهد، ۶۷/۶/۱۰).
۱۴. مقام معظم رهبری مدظله العالی
حوزه های علمیه، هم باید برای شبهات پاسخی بیابند و هم در جایگاه نظریه پرداز مذهبی، حافظ هویت فکری، دینی و فرهنگی جامعه باشند (دیدار علما و روحانیون غرب تهران، ۶۱/۲/۱۶).
۱۵. مقام معظم رهبری مدظله العالی
حوزه ی علمیه، پشتوانه ی پژوهشی و دینی نظام، در حوزه ی عقیدتی است (دیدار علما و روحانیون اردبیل، ۶۶/۴/۳۰).
۱۶. مقام معظم رهبری مدظله العالی
کارهای ما، دسته جمعی نیست ... کار دسته جمعی، اشتراک مساعی، ابزارهای مناسب را جمع کردن و آوردن، این ها کارهای جدید دنیاست (دیدار طلاب و علوم دینی در مدرسه فیضیه، ۷۰/۱۲/۱).
۱۷. مقام معظم رهبری مدظله العالی
حوزه ی علمیه، یک کارخانه ی عظیم انسانی است که باید دائم تولید کند، حوزه باید کتاب و آدم و عالم و متدین و فکر و حرف تازه تولید کند (دیدار علما و مدرسان حوزه علمیه قم، ۷۰/۱۱/۳۰).
۱۸. مقام معظم رهبری مدظله العالی
یکی دیگر از ابزارهای گسترش و تولید علم در عرصه های پژوهش، گسترش و راه اندازی مجلات تخصصی در علوم و فنون مختلف حوزوی است (دیدار علما و مدرسان حوزه علمیه قم، ۷۰/۱۱/۳۰).
۱۹. مقام معظم رهبری مدظله العالی
برگزاری مستمر نشست های علمی - پژوهشی در حوزه در زمینه های مختلف، روح پژوهش و تحقیق را احیا و پرورش می دهد. دیدار فضلا و نخبگان حوزه علمیه ی قم، ۷۰/۹/۱۴.
۲۰. مقام معظم رهبری مدظله العالی
روند تحقیقات حوزه، باید به گونه ای باشد که علاوه بر شناخت نیازهای موجود، با آینده نگری نیازها و شرایط ده ها سال بعد را هم پیش بینی و راه علاج آن را بیابد (دیدار فضلا و نخبگان حوزه ی علمیه ی قم، ۷۰/۹/۱۴).
۲۱. مقام معظم رهبری مدظله العالی
...الان، یک کتابخانه ی عظیم را در چند دیسک کوچک جای می دهند ... امروز دنیا این طوری شده است. باید از این ها استفاده کرد و بهره برد (بازدید از مرکز تحقیقات کامپیوتری)
۲۲. حضرت آیت الله جوادی آملی (دامت توفیقاته)
باید حوزه در سه عنصر محوری «آیه محکمه»، «فریضه قائمه» و «سنت عامله» برنامه ی محتوایی داشته باشد... باید بخش محتوایی حوزه، پایه ی محکمه داشته باشد و دارای متخصصان خوب محکمه، قائمه و عامله باشد، زیرا همه طلاب تنها برای فقه و اصول نباید تربیت شوند (دیدار با جمع اساتید حوزه، ۸۷/۳/۹).
۲۳. حضرت آیت الله صافی گلپایگانی (دامت توفیقاته)
با سرپنجه بینش و پژوهش، گره های باز نشده از کار بشر را باز نمایید، درس بخوانید تا دانشمند شوید.
۲۴. حضرت آیت الله مکارم شیرازی (دامت توفیقاته)

طلبه باید از وقتی «بدان ایدک الله» را می خواند، به نوشتن بپردازد، نه اینکه به مقامات عالی علمی برسد و هنوز دست به قلم نبرده باشد. (دیدار نویسندگان علوم و معارف اسلامی).

۲۵. حضرت آیت الله سبحانی (دامت توفیقاته)

آنچه پژوهشگر را به تلاش و امید دارد، کشش درونی آنها به دانش پژوهش و پرده برداشتن از چهره واقعیت است (پیام ایشان به مناسبت روز پژوهش، ۸۶/۶/۲۵).

۱۸ آموزه اخلاقی اسلام درباره پژوهش

شکی نیست که تحقیق و پژوهش علمی در اسلام اهمیت بسیار فراوانی دارد و پرواضح است که افکار، اندیشه‌ها و آثار محققان و پژوهشگران هر جامعه زیر ساخت‌های علمی آن جامعه را تشکیل داده، بناهای علمی و نتایج عملی و تجربی فراوانی به همراه دارد. از این رو، اگر محققان و پژوهشگران ارزش‌های خوب و پسندیده اخلاقی را با مسائل پژوهشی خود همراه کنند؛ زیر ساخت‌های علمی جامعه اثرات و نتایج مثبت و همیشگی خواهند داشت و اگر خدای ناکرده با امور غیر ارزشی و غیر اخلاقی همراه شوند؛ نتایج منفی و ناپسند به دنبال خواهند داشت؛ به همین جهت در این یادداشت به برخی از آموزه‌های اخلاقی اسلام درباره پژوهش اشاره می‌شود.

۱- انگیزه الهی

نخستین مسأله‌ای که شایسته و بایسته است پژوهشگران به آن توجه کنند این است که نیت و انگیزه خود را برای خدا خالص کنند و به خاطر جلب رضای خدا و تقرب به درگاه او تحقیق و پژوهشی انجام دهند.

زیرا می‌دانیم که بر اساس نظام اخلاقی اسلام، نیت و انگیزه، به اندازه عمل و بلکه بیشتر از آن اهمیت دارد و به همین دلیل پیامبر اکرم (ص) فرمود: نیت مومن بهتر از عمل اوست (بحارالانوار ج ۷۰ ص ۱۸۶) و در جای دیگر فرمود: ارزش اعمال بستگی به نیت‌ها دارد و بهره هر کس از عملش مطابق نیت اوست، کسی که به خاطر خدا و پیامبر هجرت کند هجرت به سوی خدا و پیامبر کرده است و کسی که به خاطر رسیدن به مال دنیا یا به دست آوردن همسری هجرت کند بهره‌اش همان چیزی است که به سوی آن هجرت کرده است. (مستدرک الوسائل ج ۱ ص ۹۰)

ماهیت هر عملی با توجه به نیتی که فرد در انجام آن داشته مشخص می‌شود، زیرا اعمال ما، تنها جنبه ظاهری و دنیوی ندارند بلکه متشکل از ظاهر و باطن هستند، به همین جهت، برای ارزش‌گذاری کاری، تنها ظاهر خوب کفایت نمی‌کند بلکه باید باطن آن کار و شخص انجام دهنده آن نیز خوب و پسندیده باشد. به بیان روشن‌تر در دیدگاه اسلام تنها عملی ماندگار و ابدی خواهد شد که با انگیزه الهی و پیروی از او انجام شود لذا برای اینکه تحقیق و پژوهش ما حقیقتاً ارزشمند گردد و ما را به سعادت و کمال حقیقی رهنمون سازد نیازمند همراهی با انگیزه الهی و اخلاص در عمل است.

همچنین اگر قصد و نیت الهی و اخروی همراه تحقیق و پژوهش باشد، اجر و پاداش آن، مضاعف خواهد شد.

امام علی علیه‌السلام فرمود: عطایای الهی به اندازه نیت انسان است. (نهج‌البلاغه / نامه ۳۱)

ذکر این نکته ضروری است که اگر تحقیق و پژوهش به انگیزه دیگری مانند انگیزه‌های ثروت، قدرت و مانند آن صورت پذیرد هر چند ممکن است مدتی دنیای ما و دیگران را آباد کند اما چون در راستای زندگی حقیقی ما نیست فاقد ارزش حقیقی همه جانبه خواهد بود و سود معنوی برای پژوهشگر نخواهد داشت.

از آموزه‌های اخلاقی اسلام، فضیلت توکل است که بر محققین و پژوهشگران شایسته و بایسته است در همه امور زندگی خود از جمله در تحقیقات و پژوهش‌های علمی، بر خدا توکل کنند.

توکل از ماده وکالت و به معنای سپردن کارها به خدا و اعتماد به لطف اوست و پرواضح است که به معنای دست کشیدن از تلاش و کوشش نیست بلکه انسان تا آنجا که در توان دارد باید تلاش کند و منزلگاهها را یکی بعد از دیگری با تمام توان بپیماید، اما آنچه از توان او بیرون است به خدا واگذارد و از الطاف جلیه و خفیه او مدد بطلبد.

امام علی (ع) فرمود: کسی که بر خدا توکل کند مشکلات در برابر او خاضع، و اسباب برای او سهل و آسان می‌گردد. (غررالحکم حدیث ۹۰۲۸) و نیز فرمود: کسی که توکل بر خدا کند شبهات برای او روشن می‌شود. (غررالحکم حدیث ۸۹۸۵)

۳- احترام به پژوهشگران سابق

پژوهش‌های نو و جدید - در حقیقت - نتیجه و محصول زحمات و پژوهش‌های پیشینان و دانشمندان گذشته است. پژوهشگران و محققان در هر دوره‌ای با بهره‌گیری از یافته‌ها و پژوهش‌های محققان گذشته می‌کوشند تا کاروان علم و دانش و اندیشه را پیش ببرند و افق‌های جدیدتری به روی خود و بشریت بگشایند. به همین جهت بر هر محقق و پژوهشگر شایسته و بایسته اخلاقی است که از دانشمندان و علمای گذشته به نیکی یاد کرده و زحمات و تلاش‌های آنها را فراموش نکند و به تعبیر دیگر مراتب اساتید را مراعات نماید؛ زیرا دانشمندان و محققان اسبق، اساتید پژوهشگران سابق بودند و پژوهشگران سابق نیز اساتید و راهنمایان اندیشوران امروز.

پیامبر اکرم (ص) فرمود: هر کس عالم و دانشمندی را گرامی بدارد مرا گرامی داشته و هر کس مرا گرامی بدارد خدا را گرامی داشته است... (جامع الاخبار ص ۳۹)

۴- شهامت و شجاعت در پژوهش

محقق و پژوهشگر باید در انجام پژوهش و تحقیقات علمی با شهامت و شجاعت قدم برداشته و نباید به دلیل ترس از ناتوانی یا ترس از مشکلات احتمالی یا امکانات کم و ... از انجام کارهای بزرگ خودداری کند. این مساله تا جایی مهم و اساسی است که از مشورت با شخص ترسو نهی شده است. امام علی (ع) فرمود: هرگز با انسان ترسو مشورت نکن چرا که تو را از کارهای مهم باز می‌دارد، و موضوعات کوچک را در نظر تو بزرگ جلوه می‌دهد. (غررالحکم حدیث ۱۰۳۴۹)

از طرفی دیگر پژوهشگر باید شجاعانه دنبال حق و حقیقت باشد و بعد از رسیدن به نتیجه - به خاطر اینکه ممکن است بسیاری از افراد آن را نپذیرند - از مطرح کردن آن نهراسیده و با شجاعت و شهامت از نظریه خود دفاع کند.

امام علی (ع) فرمود: شجاعت زینت است و ترس عیب است. (شرح غررالحکم ج ۷ ص ۱۷۱)

۵- امانت‌داری

امانت‌داری در پژوهش و تألیف، رکن مهمی از حیات علمی و تحقیقی یک جامعه است. هر پژوهشگری اخلاقاً موظف است منبع و مدرک هر مطلبی را که نقل کرده ذکر کند.

همچنین امانت‌داری در تحقیق و پژوهش اقتضا می‌کند که در نقل قول‌ها و یا در استنادها به سخن دیگران از قطعه کردن مطالب - که مخل مراد کامل آن نقل است - پرهیز شود.

امام صادق (ع) فرمود: خداوند هیچ پیامبری را مبعوث نکرد، مگر این که راست گویی و اداء امانت نسبت به نیکوکار و بدکار جزو تعلیمات او بود. (کافی ج ۲ ص ۱۰۴)

همچنین فرمود: نگاه به رکوع و سجود طولانی افراد نکنید (و تنها آن را نشانه دیانت آنها ندانید) چرا که این چیزی است که ممکن است به آن، عادت کرده باشد، و هرگاه آن را ترک کند، نگران می‌شود ولی نگاه به راست‌گویی و امانت‌داری آنها کنید. (کافی ج ۲ ص ۱۰۵)

۶- روحیه حقیقت‌جویی در پژوهش

شایسته و بایسته است پژوهشگر همواره روحیه حقیقت‌جویی و حقیقت‌طلبی داشته باشد و همه تلاش و زحمت خود را در کشف حقیقت صرف کند. زیرا حق و حقیقت است که باقی خواهد ماند.

۷- پرهیز از کتمان حق

یکی از مهم‌ترین مسائلی که پژوهشگران باید به آن توجه کنند این است که نباید حقایق و مسائل واقعی را که نیاز جامعه است کتمان کنند.

پیامبر اسلام (ص) فرمود: هر گاه از دانشمندی چیزی را که می‌داند سؤال کنند و او کتمان نماید روز قیامت افساری از آتش بر دهان او می‌زنند (بحار الانوار ج ۵۷ ص ۳۰۱)

در حدیث دیگری از امیر مؤمنان علی (ع) پرسیدند: بدترین خلق خدا بعد از ابلیس و فرعون ... کیست؟

امام در پاسخ فرمود: دانشمندان فاسدند که باطل را اظهار و حق را کتمان می‌کنند و همان‌ها هستند که خداوند بزرگ درباره آنها فرموده: لعن خدا و لعن همه لعنت‌کنندگان بر آنها خواهد بود. (بحار الانوار ج ۲ ص ۸۸)

۸- پژوهش گروهی و استفاده از مشاوران

از اخلاق پژوهش این است که تحقیقات علمی تا جایی که امکان دارد به صورت گروهی انجام گردد. زیرا از هر جهت مفیدتر از کارهای فردی و شخصی است، به عبارت دیگر پژوهشهای فردی هر چند در جای خود مفید و ارزنده است اما اتقان پژوهشهای گروهی قابل مقایسه با پژوهشهای فردی نیست. اهمیت مشورت تا حدی است که رسول گرامی اسلام (ص) - که صاحب علم لدنی بود - با اصحاب خود مشورت می‌کرد.

امیر مؤمنان علی (ع) فرمود: بهترین آرا و اندیشه‌ها از آن کسی است که از مشورت با دیگران خود را بی‌نیاز نبیند. (غرر الحکم و دررالکلم، ج ۱ حدیث ۳۳۰)

امام حسن (ع) فرمود: هیچ جمعیتی در کار خود با یکدیگر مشورت نکردند مگر این که به خیر و صلاح خویش رهنمون شدند. (تحف العقول ص ۱۶۴)

به قول مولانا:

این خردها چون مصابیح انور است / بیست مصباح از یکی روشنتر است

پرواضح است که کار و پژوهش گروهی از مصادیق مشورت و کمک‌گیری از یکدیگر است و همه فوائد مشورت کردن را به همراه خود دارد.

۹- پرهیز از شهرت‌طلبی و دنیا‌خواهی و تمایلات نفسانی

برای پژوهشگر و محقق شایسته و بایسته است که در تحقیقات علمی خود از شهرت‌زدگی و دنیا‌طلبی بپرهیزد. زیرا این امور موجب دور شدن انسان از حقیقت و سعادت ابدی می‌شود.

قرآن کریم نکته بسیار مهمی را گوشزد می کند و می فرماید: "مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَ زَيْنَتَهَا نُوفٍ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ فِيهَا وَ هُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَ حَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَ بَاطِلٌ مَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ" (هود/۱۵ و ۱۶)

کسانی که زندگی دنیا و زینت آن را بخواهند، (نتیجه) اعمالشان را در همین دنیا بطور کامل به آنها می دهیم و چیزی کم و کاست از آنها نخواهد شد. (ولی) آنها در آخرت، جز آتش، (سهمی) نخواهند داشت و آنچه را در دنیا (برای غیر خدا) انجام دادند، بر باد می رود و آنچه را عمل می کردند، باطل و بی اثر می شود.

ذکر این نکته ضروری است که هر کاری اگر به خاطر و هدف هوای نفس و دنیا باشد مذموم است، حتی اگر نماز، روزه و احسان نیز به خاطر هوای نفس و دنیا باشد مذموم و باطل است اما اگر آن کار برای امور اخروی یا برای برپایی احکام دین و یا امور دنیوی که منافاتی با امور معنوی و اخروی ندارد، باشد نه تنها ناپسند نیست بلکه پسندیده و ممدوح نیز می باشد و گاهی در برخی از موارد لازم و واجب نیز خواهد بود. لذا باید به دنیا به دیده وسیله بنگریم و آن را مزرعه آخرت بدانیم و به هیچ عنوان، دنیا را برای دنیا و لذت های زودگذر آن نخواهیم چرا که آخرتی در پیش داریم و باید آماده سفر گردیم.

چیست دنیا از خدا غافل شدن / نی طلا و نقره و فرزند و زن

۱۰- پرهیز از شتاب زدگی

از آفات بزرگ پژوهش های علمی، شتاب زدگی و عجله بی مورد است. زیرا کمترین آفت عجله این است که مانع درک صحیح موضوع یا مساله می شود به همین جهت پژوهشگران از لحاظ اخلاقی شایسته است از شتاب و عجله دوری کنند.

پیامبر اعظم (ص) فرمود: از عجله بپرهیز؛ زیرا هرگاه عجله کنی نصیب و بهره خود را از دست خواهی داد. (مجموعه ورام ص ۲۵۵)

امیرالمومنین (ع) فرمود: لغزش های انسان با عجله افزایش می یابد. (غرر الحکم حدیث ۹۹۴۰)

۱۱- پرهیز از دخالت دادن خواسته های شخصی و گروهی

پژوهشگر نباید خواسته های شخصی یا گروهی و ... خود را به عنوان پیش فرض تحقیق و پژوهش خود قرار دهد، لذا نیکو و بایسته است که اصل بی طرفی را - تا حد امکان - در تحقیقات خود مورد توجه قرار دهد.

محقق و پژوهشگر راستین کسی است که خود را تابع نتیجه تحقیق خود بداند نه آنکه حاصل تحقیق خود را تابع امیال خود گرداند.

از همین جاست که تفسیر به رای در مورد قرآن کریم به شدت نهی شده است. یکی از معانی تفسیر به رای این است که شخصی بخواهد باورها و پیش فرض های قبلی خود را بر قرآن تحمیل کند و از قرآن برای مطالب خود دلیل بیابد به عبارت دیگر شخص در حقیقت نمی خواهد مراد خداوند و منظور قرآن را دریابد بلکه می خواهد مراد و منظور خود را بوسیله قرآن به اثبات برساند.

۱۲- پرهیز از سرقت علمی

یکی از نکات ناشایست اخلاقی در باب اخلاق پژوهش، بحث سرقت علمی است. محقق با اخلاق هیچگاه مطالب دیگران را به اسم خود منتشر نمی کند و حقوق فکری و معنوی افراد دیگر را محترم می شمارد.

۱۳- رعایت اولویت ها

از دیگر امور اخلاقی برای پژوهشگران این است که اولویت ها و نیازهای خود و جامعه را در نظر گرفته و به مسائل مهمتر، اساسی تر بیشتر اهمیت دهند. زیرا مسئولیت ها، وظایف دینی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، و ... پژوهشگران به اندازه ای زیاد است که دیگر امکان رسیدن به

مسائل غیر ضروری نیست و گزراندن عمر به مسائل غیر ضروری و انجام ندادن کارهای مهم و ضروری تر باعث خسران و ضررهای غیر قابل جبران فردی و اجتماعی است.

امام علی (ع) می‌فرماید: علم و دانش بیشتر از آن است که بتوانی همه آن را بیاموزی و بر آن احاطه پیدا کنی؛ پس باید از هر دانشی بهترین‌های آن را برگزینی. (غرر الحکم، حدیث ۲۱۹۸)

۱۴- تواضع و فروتنی

از دیگر آموزه‌های مهم اخلاقی فضیلت تواضع است. پژوهشگران و محققان نیز شایسته است خود را با این صفت، آراسته کرده و از تکبر و فخر فروشی به شدت بپرهیزند.

پیامبر اکرم (ص) فرمود: تواضع جز بزرگی بر انسان نمی‌افزاید پس تواضع کنید تا خداوند شما را بلند مقام سازد. (کنز العمال ج ۵۷۱۹)

امیرالمومنین (ع) فرمود: ثمره و نتیجه تواضع، محبت است و ثمره و نتیجه تکبر، دشنام و ناسزاگویی مردم است. (غرر الحکم حدیث ۴۶۱۳)

حضرت مسیح (ع) فرمود: به وسیله تواضع، مزرعه علم و دانش آباد می‌شود نه با تکبر، همان‌گونه که زراعت در زمین نرم و هموار می‌روید نه بر روی کوه. (بحارالانوار ج ۲ ص ۶۲)

۱۵- کنار نهادن حب‌ها و بغض‌ها

محقق و پژوهشگر باید از حب‌ها و بغض‌های شخصی و گروهی، خود را برهاند تا در تحقیقات علمی، از رسیدن به حقیقت باز نماند. زیرا شرط اصلی درک حقیقت یک گفتار یا رفتار و یا مسأله‌ای نداشتن حب و بغض است، به عبارتی دیگر دوستی‌ها و دشمنی‌ها می‌تواند نگاه‌ها را تغییر داده و اندیشه‌ها را از مسیر اصلی منحرف کند. از قدیم گفته‌اند:

اگر بر دیده مجنون نشینی / به غیر از خوبی لیلی نبینی

سعدی نیز گفته است:

کسی به دیده انکار اگر نگاه کند / نشان صورت یوسف دهد به ناخوبی

وگر به چشم ارادت نگه کنی در دیو / فرشته ایت نماید به چشم کروی

۱۶- فهم کامل سپس نقد اندیشه

یکی از مهم‌ترین و حساسترین مسائل اخلاق پژوهش و نقد این است که محقق و پژوهشگر ناقد که در پی درستی و نادرستی یک اندیشه و نظریه است؛ نخستین و مهمترین شرط آن، این است که آن سخن و مطلب را به درستی فهمیده باشد. زیرا نقد بدون فهم دقیق مطلب، در حقیقت نقد ذهنیات خود ناقد است نه نقد آن مطلب یا مسأله. (دقت شود)

بنابراین بر هیچ کس از لحاظ اخلاقی شایسته نیست پیش از فهم درست و دقیق یک نظریه و مدعا - به صرف تصویری مبهم، ضعیف یا احتمالی - به نقد آن پردازد.

به جرأت می‌توان گفت اگر این آموزه در میان محققان و پژوهشگران جوامع بشری مراعات گردد بسیاری از نقدها و انتقادات از بین می‌رود.

۱۷- روحیه انتقاد پذیری

شایسته و بایسته اخلاقی است که پژوهشگران روحیه انتقاد پذیری داشته باشند و اگر منتقدی حرف حق و مطلب صحیحی را تذکر داد آن را با کمال افتخار بپذیرند و از منتقد خود تشکر و قدردانی کنند.

چنانکه صادق آل محمد (ص) فرمود: محبوب‌ترین برادرانم کسی است که عیب‌هایم را برایم گوشزد کند. (بحار الانوار ج ۷۱ ص ۲۸۲)